

SOSYOLOJİDE BOCALAMALAR II

(Geçen sayıdan devam)

BEŞERİ EKOLOJİ: Amerikan sosyolojisinde son yirmi sene zarfında beliren ve gittikçe kuvvetlenen cereyanlardan biri de beşerî ekoloji alanında yapılan araştırmalardır. Beşerî ekoloji evvelâ, müteferrik problemler üzerinde araştırmalar şeklinde başladı. Bu araştırmaların başlangıçta muayyen, toplayıcı bir görüşü, hareket noktası yoktu. Bu araştırmaların müşterek noktası hâdiseleri, müesseseleri veya tetkik mevzuu edilen nüfus zümresini mekândaki yayımları, aldıkları şekil, ve münasebetleri bakımından tetkik etmekte.

Chicago üniversitesi profesörlerinden Burgess, talebelerine yaptırdığı araştırmaların neticelerinin bir istikamete doğru gittiğini farketti ve bu neticelere dayanarak 1923 de “şehirlerin tipik büyüme şekli” hakkındaki hipotezini ortaya attı. O zamana kadar şehirlerin büyümesi, nüfusun artması, temerküzü hâdisesi olarak ele alınmıştı. Halbuki Burgess’e göre asıl mühim hâdise şehir nüfusunun artmasından ziyade, şehrin gittikçe genişlemesi, içten farklılaşan mıntakalara ayrılması ve gittikçe daha geniş mıntakaların şehrin iktisadî ve kültürel hâkimiyeti altına girmesidir. Şehir, olmuş bitmiş, kati bir yapısı olan bir birlik değildir.

Şehir daimî bir değişme halindedir. Şehirlerin, uzviyetler gibi, bir iç metabolizması vardır. Şehrin büyümesi bir vetire olarak düşünülebilir. Burgess bugünkü Amerikan şehirlerinde başlıca beş mıntaka olduğunu ileri sürüyor. Bunlar merkezden muhite doğru genişliyen, müşterek merkezli iç içe geçmiş daireler şeklindedirler. Göl, nehir tepe gibi arızalar, ilk kurulan fabrikaların mevkii gibi âmiller dairelerin hendesi şeklini bozabilir, fakat beş mıntakanın birbirine nisbetle sıralanışı her yerde birdir. Şehirler, hariçten eklenecek değil, merkezden muhite doğru genişliyerek büyürler. En merkezdeki iş mıntakası genişler, yanındaki mıntakayı dışa doğru iter; bu mıntaka da üçüncü mıntakayı dışa doğru iter, ilh. Şikago şehrinde yapılan araştırmaların neticelerini diğer şehirler de yapılan araştırmalar da teyit etmiştir. Cürüm, boşanma, fuhuş gibi sosyal hâdiselerin ve doğum, ölüm gibi demografik hâdiselerin bu mıntakalara göre muayyen yayımlar gösterdiği ve bu hâdiselerin ancak bu mıntakalara ve şehrin büyümesinde bu mıntakaların teşekkül ve değişmesine nisbetle tetkik edilip anlaşılabileceğini ortaya koymuştur.

Rivayet olunur ki, yine Şikago üniversitesi profesörlerinden ve bu araştırmalarla alâkadar olan Prof. Park bir gün nebat ve hayvan ekolojisine dair bir yazıya rastlamış ve ekolojik görüşün ve mefhumların insan cemiyetlerine de tatbik edilebileceği fikrine varmış. Bu rivayet ne derece doğrudur, bilmem. Fakat şurası doğrudur ki, ekolojik görüşün belirmesi ve araştırmaların bu görüşten sistemleştirilmesi, daha sonra başlanmış bir iştir. Beşerî ekoloji tamamlanmış, sistemleşmiş bir nazariye halinde değildir. Mefhumları henüz katileşmiş, yerleşmiş bir hale gelmemiştir. Beşerî ekolojinin nazarî cephesi ile, sistemleştirme işile en fazla R. D. McKenzie uğraşmıştır; o da bu işi iyice başaramadan, iki sene evvel ölmüştür.

Beşeri ekoloji, sosyolojide eskiden beri yapıla gelmekte olan biyolojik analogiler nebinden, nebat ve hayvan âlemi ile insan âlemi arasında bir analogiye dayanan bir görüş müdür? Buna cevap vermek için nebat ve hayvan âlemi ile insan âlemini kısaca mukayese etmek gerekir. Nebat ve hayvanların tetkikinde ekolojik görüş nedir? Nebat ve hayvanların tabii muhitleri ile olan münasebetleri bakımından ele alınması ve tabiat ile olan münasebetten nebatlar ve hayvanlar arasında doğan münasebetlerin tetkiki nebat ve hayvan ekolojilerini teşkil eder. İnsanlar da biyolojik varlıklardır. Onlar da bütün canlılar gibi yemek, su, barınmak ihtiyaçlarını tatmin etmek için tabii muhitin imkânlarından faydalanırlar, tabii menbaları işlerler, öyle ise, insan topluluklarını da tabiatla olan münasebetleri bakımından tetkik etmek ve tabiatı işletme faaliyetlerinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemlerini (iş bölümümü, istihsal organizasyonu, mülkiyet münasebetleri ilh.) tetkik etmek hem mümkün, hem de lüzumludur. İşte tabiatı işletme faaliyetlerinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi “ekolojik organizasyon”dur. Bu organizasyon cemiyet yapısının temelidir, zira zarurî hayat faaliyetlerinden doğar; bütün canlı âlemine şamdır. Ekolojik organizasyondaki değişmeler sosyal yapının diğer kısımlarında da değişmeler doğurur.

Cooley'nin görüşünün hilafına, beşeri ekoloji ekolojik şartlara diğer şartlardan daha fazla ağırlık veriyor. Bütüncü görüş, birbirine karşılıklı tesir eden âmillerin hepsinin aynı ehemmiyette, eşit rollerde olmasını icap ettirmez. Ağırlık bazı âmiller üzerinde toplanabilir. Cooley bu noktanın farkında değildi.

Ekolojik görüş, beşeri ekoloji ile uğraşanlar tarafından bu kadar kesin ve açık olarak ifade edilmemekle beraber (dediğimiz gibi beşeri ekoloji hâlâ nazari sistemi vazıhlaştırıp bütünleştirememiştir), esas itibari ile ekolojik görüş, hiç değilse McKenzie'nin vazettiği şekilde budur. Buraya kadar itiraz edilecek bir nokta yok. Fakat asıl bu noktadan sonradır ki nebat ve hayvan ekolojisi ile insan ekolojisinin mukayesesindeki benzerlik bulanıyor ve şüpheli bir hal alıyor. Çünkü nebat ve hayvanlar kendilerine lâzım gelen unsurları tabiatın doğrudan doğruya, uzviyetleri vasıtası ile alırlar; onların tabiatla olan münasebetlerini kendi uzviyetlerinin ve tabii muhitin şartları tayin eder. Bunun için nebat ve hayvan cinslerinin tabiat ile olan münasebetleri değişmez, gelişmez, ilerleme göstermez. Halbuki insanlar, en iptidai cemiyetlerde bile, tabiatı âlet ve usullerle işletirler; tabiat ile insan arasında bir üçüncü unsur -teknoloji- girer. Aletler ve teknikler insanların toplu faaliyetlerinde yarattıkları vasıtalarlardır. Böylece, insanların tabiatla olan müsabetlerinin mahiyeti, nebat ve hayvanların tabiat ile olan münasebetlerinden tamamiyle ayrılıyor. Böyle bir ayrılık olunca, nebat ve hayvan cemiyetlerinin tetkikinde kullanılan symbiosis (bir arada yaşama), parazitlik, hâkimiyet, teakup gibi nebat ve hayvan ekolojisinin mefhumları insan münasebetlerinin tahlil ve tetkikinde kullanılabılır mi? Bu mefhumların insan cemiyetlerine tatbiki doğru olabilir mi? McKenzie “kültürel şartların” insan cemiyetlerinde vaziyeti değiştirdiğine ve bu noktada insan topluluklarının nebat ve hayvan cemiyetlerinden ayrıldığına işaret ediyor. Fakat, uzviyet tabiat sebetine teknolojinin müdahalesi ile vaziyette hasıl olan fark üzerinde yeter derecede ehemmiyetle dinmiyor. Esasta aynı olan ekolojik münasebetin kültürel şartlar tarafından “tâdili” şeklinde kabul ediyor. Halbuki teknolojinin mevcudiyeti ile vaziyette keyfiyet far-

ki meydana gelmiştir, bu sadece bir “tadil” hali değildir. Yine, insanların karşılıklı münasebetlerinden, topluluk faaliyetlerinden kaideler, kıymetler, müesseseler gibi bir takım sosyal mahsuller doğmuştur ki bunlar da insan topluluklarına hâs, hayvan topluluklarında benzeri bulunmayan vasıflardır. Bunun için, insanlardaki “ekolojik münasebetler” hayvan ve nebat topluluklarında görülen münasebetlerin sadece değişmiş bir şekli değildir. Hayvan ve nebat ekolojisinin terimlerini, mefhumlarını insan topluluklarına tatbik etmek bir analogi olmaktan öteye geçmez; bu mefhumlar insan topluluklarındaki vaziyeti anlamağa ve tahlil etmeğe yeter değildir, hattâ bilâkis zararlıdır, çünkü insan topluluklarındaki münasebetleri bu mefhumların çerçevesinde görmek ve göstermek, bu münasebetlerin hakikî mahiyetini örtbas eder, bozuk bir resmini verir.

Beşerî ekoloji hayvan ve nebat ekolojisinden “hayat mücadelesi” kavramını da almıştır; yine analogi yolu ile, insan topluluklarında bunun, fertler, guruplar ve zümreler arasında iktisadî rekabet şeklini aldığı ileri sürer. Kökte olan, evrensel ekolojik vetire rekabettir, der. Mevcut cemiyet nizamı ne olursa olsun, beşerî ekoloji görüşüne göre, her insan topluluğunda rekabet vardır, ve daima olacaktır.

Görülüyor ki beşerî ekoloji, içinde belirlediği cemiyet bünyesinin, kapitalist Amerikan cemiyetinin damgasını taşıyor. O cemiyetin kıymetlerinden kurtulamıyor. Şehirdeki cürüm, fuhuş, sefalet gibi hâdiselerin toplandığı sosyal çözülme mıntıkalarının şehrin büyüme vetiresinin “tabii” neticesi olarak ileri sürmesi ile bir “laissez faire” görüşü tazammun etmiş, mevcut şartların apolojisini yapmış oluyor. Aynı suretle, rekabeti esas, zarurî vetire addetmekle mevcut kapitalist nizamı tasvip etmiş, tutmuş oluyor, işte, içinde belirlediği cemiyetin kıymetlerinden kurtulamadığı, bu kıymetlerin üstüne çıkıp bir perspektif kazanmadığı için beşerî ekoloji, doğru bir görüş noktasından hareket ettiği veya edebileceği halde istikametini kaybediyor, şüpheli, yanlış yollara sapıyor.

“KÜLTÜR” TETKİKLERİ: (Kültür) kavramı Amerikan etnolojisinde ehemmiyeti gittikçe artan bir yer alıyor; etnoloji, “kültürü tetkik eden ilim” mânasında tarif ediliyor. Taylor, kültürü, “insanın, cemiyetin âzası olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, ahlâk, kanun ve âdetler ve diğer bütün kabiliyetleri ihtiva eden kompleks bir bütün” olarak tarif eder. Etnologlar tarafından bu tarif kabul edilmekle beraber şimdi daha kısa bir tarif, “kültür insanın sosyal mirasıdır” deniyor. Kültür kavramını kullanmak ve insan topluluklarında görülen kültür çeşitlerinin ve değişmelerinin üzerinde durmak sureti ile Amerikan etnolojisi kendisine tetkik sahası olarak ayırdığı hâdiselerin diğer ilimlerden bilhassa psikolojiden, ve biyolojik ve coğrafi determinizm gibi görüşlerden istiklâlini ilân etmek istiyor. Kültür, karşılıklı insan münasebetlerinin, topluluk faaliyetlerinin mahsulüdür; ancak karşılıklı insan münasebetleri, faaliyetleri çerçevesinde görüldüğü takdirde kültür hâdiseleri öz vasıflarında, doğru olarak anlaşılabilir. İnsanlar karşılıklı münasebete girişlikleri zaman aynı hâdiselerin meydana geldiği, bu hâdiselerin ferdin psikolojisi veya biyolojisi ile izah edilip anlaşılamiyacağı fikri Durkheim’in sosyal hâdiseler hakkındaki fikrine benzer görünür. Halbuki bu benzerlik kısmîdir. Durkheim karşılıklı tesir ve aksi tesirlerden fertlerin vicdanlarını aşan, fertlere kendisini zorla kabul ettiren bir

“maşerî vicdan”ın doğduğunu söyler. Kültür anlayışında böyle mistik bir temayül yoktur. Etnolojinin ileri sürdüğü görüş bir çeşit “behaviorist” fonksiyonel bir görüştür. Sosyal hâdiselere, yukarıda anlattığımız bütüncü, fonksiyonel görüşün tatbikidir. Durkheim’in görüşü fert yok cemiyet var gibi otoriter bir neticeye götürür. Cemiyet, fertlerin karşılıklı tesirden doğan, fertleri aşan maşerî bir vicdan olarak telâkki edilince, mistik, otoriter bir cemiyet kavramı elde edilir.

Halbuki etnologların kültür anlayışına göre karşılıklı insan münasebetlerinden bu münasebetlerin dışında bir “maşerî vicdan” değil, fakat bu münasebetlerin teşkil ettiği muayyen derecelerde istikrarlı, devamlı sistemler, tâbi oldukları miyarlar, kıymetler ve tabiatla olan münasebetlerde kullanılan âlet ve usuller doğar, örf, âdet, kanun, aile, devlet organizasyonları ilh. İnsanlar arasında muayyen derecelerde sabitleşmiş, istikrarlı münasebetler sistemleridir; sanat, ahlâk kıymetleri bu münasebetlerin tâbi olduğu miyarlardır; teknik ise tabiatı işletme faaliyetlerinde kullanılan vasıtalarlardır. İnsanların karşılıklı münasebetlerinden doğan ve dönüp bu münasebetlere tesir eden, müteakip seyrini tayin eden bütün bu hâdiseler etnologun kültür hâdiseleri dediği şeylerdir. Kültürel hâdisenin (veya sosyal hâdisenin) ne olduğu bu şekilde anlaşıldığı takdirde hem kültür hâdiselerinin muhtariyeti muhafaza edilmiş olur, hem de fert ve cemiyet ikiliğine düşülmemiş olur. Biyolojik, psikolojik, sosyal plânlardaki hâdiseler, her biri kendi ayırt edici vasıfları içinde, diğerlerinden muhtar, kendi plânlarında anlaşılacak ve izah edilebilecek hâdiseler olmakla beraber, bu plânlar arasında kesilme yoktur, devam vardır. Bu plânlar arasındaki münasebet doğru olarak, realiteye [uygun olarak] anlaşılmadıkça da sosyal plândaki hâdiselerin reel bir surette anlaşılmasına ve ilmi çalışmaların verimli, realiteye uygun bir tarzda gelişmesine imkân kalmaz, yanlış yollara sapılır.

Kültür kavramı üzerinde ısrar eden etnologlar, bu kavramın mânasını iyice incelemiş ve kültürel görüşün tazammun ettiği neticelerin iyice şuuruna varmış değillerdir. Bunun için bu görüşten hareket eden Amerikan etnologlarının çoğu, bilfiil yaptıkları araştırmalarda, yazılarında tenakusa düşerler, müphemliğe kaçarlar. Kültür hâdiselerinin otonomisi müdafaa edilmekle beraber, hâdiselerin izahında hâlâ psikolojizme düşenler vardır. Diğer taraftan, kültürü atomcu, statik mefhumlarla tahlil ve tetkik etme teşebbüsleri vardır. “Kültür unsuru”, “Kültür kompleksi”, “Kültür sistemi”, “Kültür sahaları”ndan bahsedilir; bu mefhumların işe yarar tarifleri yapılamamıştır.

Atomcu ve statik, bunun için de realiteye uygun olmıyan bir görüşün ifadeleri olduklarından, bu mefhumlarla yapılan çalışmalar pek verimli olmamıştır. Mamafî genç nesil etnologları arasında bu kargaşalığın farkına varan ve bozukluğun üzerine parmak koyan birkaç kimse de görülüyor. Etnolojide yapılan araştırmaların ve alınan istikametlerin Amerikan sosyolojisi üzerine tesirleri vardır. “Sosyal miras” mânasında kültür terimi sosyolojiye de girmiştir. Sosyal hâdiselerin otonomisi fikri vazıh olarak belirtilmemekle beraber Amerikan sosyolojisinde de mevcuttur.

“Kültür tetkikleri”ni Amerikan sosyolojisinin bir kısmı, hiç değilse onunla çok yakından ilgili bir saha saymak temayülü vardır. 1929 da çıkan, Amerikan sosyolojisindeki istikametleri belirten bir eserde (Trends in American Sosyology) “kültür tetkikleri”ne uzun bir fasıl ayrılmıştır. Bununla beraber, genç nesil Amerikan sos-

yologları tarafından yazılan bu kitapta dahi Amerikan sosyolojisinin bocalamaları, tenakusları kesin ve açık bir suretle belirtilmemiştir. “Uzvi nazariye” ve beşerî ekoloji bahislerinde kısaca belirttiğimiz esaslı tenakus ve çapraşıklıklara bu kitapta dokunulmuyor bile; bu vaziyetin 1930’larda dahi farkına varılmamıştır. Amerikan sosyolojisi, karanlıkta el yardımı ile ilerleyen bir kimse gibi bocalaya bocalaya ilerliyor.

İlimler, bilhassa insan ilimleri, içinde geliştikleri cemiyetin şartlarının tesirlerinden kurtulamıyorlar. Görülüyor ki Amerikan sosyolojisinde hem doğru yolda atılan, verimli olabilecek adımlar hem de çıkmaza saptıracak aksak istikametler vardır; tıpkı Amerikan cemiyetinin kendi gidişinde olduğu gibi... Öyle cemiyetin böyle ilmi olur. Amerikan sosyolojisinin bu muhtelif imkân ve istikametlerden hangilerini takip edeceği meselesini, Amerikan sosyolog ve etnologlarının bundan sonraki çalışmaları kadar, hattâ çok daha fazla, Amerikan sosyal bünyesinin gidiş istikameti tayin edecektir.

İnsan, Sayı 22, Nisan 1943